

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (Οκτώβριος 2007)

Συγγραφέας: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ

I. Εισαγωγή

Ανάπτυξη. Νέα λέξη. Σημασίες. Τι θα πει; Και γιατί;

Εφεξής η μόνη καθολικά αποδεκτή λέξη που συνοψίζει την επιθυμητή συλλογική δυναμική. Η νέα ουτοπική προβολή του παρόντος στο μέλλον, ο κοινός παρανομαστής των τρεχόντων προταγμάτων όλων των κοινωνιών.

Μια νέα λέξη που εμφανίζεται περίπου ως συνώνυμη με την παλαιά λέξη: *Πρόοδος*.

Γιατί λοιπόν η νέα λέξη;

Πως διαφοροποιείται από την παλαιά;

Πόθεν έλκει την καταγωγή της; Διότι φέρει το βάρος της καταγωγής της, δεν είναι απλό συνώνυμο της προόδου.

Είναι η πρόοδος της εποχής μας, η πρόοδος σημασιολογημένη από τα συγκεκριμένα συστατικά που την ανάγουν σε εκείνο το νόημα, στο οποίο παραπέμπει αλλά από το οποίο διαφοροποιείται:

Είναι η ανάπτυξη που θα νοηθεί κατ' αρχήν ως *οικονομική ανάπτυξη, ως διόγκωση/ growth and development*, χρόνια ως συνώνυμα, που αλληλοσυμπληρώνονται και διακρίνονται κατά το δοκούν.

Έννοιες αδελφές που πάντως υπαινίσσονται:

1. Ότι το οικονομικό επίπεδο εξακολουθεί να νοείται ως κυρίαρχο. Δεν υπάρχει δυνατότητα να σκεφτούμε την ανάπτυξη έξω από την οικονομική ανάπτυξη.

2. Ότι μπορεί και πρέπει να μπορεί να διαστέλλεται και να εμπλουτίζεται με άλλες λέξεις.

Πολιτική,

Πολιτιστική,

Κοινωνική,

Οικολογική κ.λ.π. (σήμερα η λέξη αειφόρος).

Όμως το παιχνίδι της εξέλιξης των σημασιών δεν είναι βέβαια τυχαίο. Ας θυμηθούμε τον προβληματισμό της δεκαετίας του '60.

Και τότε η οικονομική ανάπτυξη πλαισιωνόταν από την πολιτική, πολιτιστική κ.λπ. Τότε όμως ως «κοινωνικές προϋποθέσεις της οικονομικής ανάπτυξης», ως άρση εμποδίων κ.λπ.

Σήμερα, αντίθετα, οι «υπόλοιπες» συνιστώσες της έννοιας εμφανίζονται ενσωματωμένες.

Η ανάπτυξη ενιαία λέξη. Αλλά, το βάθος, το ίδιο. Οικουμενικά εκφράζει το στόχο, αλλά και το μέτρο επίδοσης των κοινωνιών, το δείκτη προσέγγισης στο νέο ιδεώδες.

Η αξία με βάση την οποία κρίνεται η πολιτική επιτυχία της κοινωνίας, κύρια (μαζί με τη δημοκρατία) *ratio essendi* της πολιτείας.

Δημοκρατία και ανάπτυξη ορίζουν αλλά και εξαντλούν τις αξιακές επιδιώξεις του Όλου.

Ειρωνικά: κληρονομιά της Σοβιετίας, Πενταετή, Λένιν: «Σοβιέτ και εξηλεκτρισμός».

Ξέχασαν τα Σοβιέτ. Έμεινε η αριθμολαγνεία, ο φетиχισμός της ποσοτικοποιημένης επίδοσης. Η εύκολη αποσιώπηση των ποιοτικών προβληματισμών.

Η ανακούφιση των αλγορίθμων.

Σε μας, κάτι παρόμοιο. Αν πρόοδος είναι δημοκρατία και ανάπτυξη, η δεδομένη και κεκτημένη δημοκρατία ξεχνιέται, όπως τα σοβιέτ. Οι παραγωγικές δυνάμεις στη θέση των παραγωγικών σχέσεων.

Τώρα όμως νέος προβληματισμός. Ο ποιοτικός προβληματισμός επιστρέφει, έστω ρητορικά, έστω από το παράθυρο. Ξαφνικά ο κόσμος δεν είναι βέβαιος πού πορεύεται. Και ο ορισμός της «ανάπτυξης» συνοψίζει την αγωνία του.

Το ερώτημα είναι: *γιατί τώρα;*

Θα υποβάλω τρεις σειρές ιδεών.

A. Η νέα παγκόσμια πολιτική συγκυρία με την υποχώρηση του σοσιαλιστικού οράματος.

Το δίπολο Δεξιά-Αριστερά εμφανίζεται σχετικά αποδυναμωμένο. Ο προβληματισμός περί του δέοντος γενέσθαι επεκτείνεται. Ναι μεν ο φιλελεύθερος καπιταλισμός θριάμβευσε οικουμενικά, αλλά οι αθλιότητες και τα αδιέξοδα σωρεύονται.

Καπιταλισμός λοιπόν, αλλά ποιος καπιταλισμός;

Ανάπτυξη, κατ' επέκτασιν, αλλά ποιά ανάπτυξη;

Εάν η κριτική και η αμφισβήτηση γίνονται «από μέσα» και το κυρίαρχο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων θεωρείται πια δεδομένο, η σύγκρουση δεν επικεντρώνεται πλέον -ή τουλάχιστον υπερβαίνει,- το δίλημμα στις σχέσεις αγοράς-μη αγοράς ή την πόλωση ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό, ούτε καν επικεντρώνεται στα αιτήματα της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Συνίσταται σε μια συνεχή αναδιατύπωση του δεδομένου, ρηματικά και ιδεολογικά *κοινωνικού προτάγματος: μια ανάπτυξη δίχως τις αρνητικές της πλευρές.*

Και έτσι, ασχέτως εάν ο προβληματισμός ξεχνάει ή βάζει σε παρένθεση τα καίρια ζητήματα της οικονομικής εξουσίας και της εκμετάλλευσης, ξανατίθεται το

ζήτημα των αναγκαίων αξιακών προδιαγραφών για οποιοδήποτε πολιτικό, κοινωνικό προβληματισμό.

Τα νέα ερωτήματα που αναρωτιώνται «τι θα πει ανάπτυξη» θέτουν το ζήτημα «ποια ανάπτυξη θέλουμε» και κατ' επέκταση «τι πρέπει να θυσιάσουμε για την ανάπτυξη και τι είναι ασυμπίεστο». Θέτουν δηλαδή το ζήτημα της άρθρωσης και ιεράρχησης ανάμεσα στην ανάπτυξη και στους άλλους αξιακούς στόχους.

Απάντηση βέβαια δεν δίνεται, διότι δεν μπορεί να δοθεί. Αλλά μπαίνει στην ημερήσια διάταξη το πρόβλημα που είχε αποσιωπηθεί.

Εάν κριθεί πως η ανάπτυξη και η διόγκωση έχουν ορισμένες δυσμενείς συνέπειες, *υπάρχει δίλημμα*. Τα κριτήρια παραμένουν ανοικτά και άλυτα αλλά το πρόβλημα είναι εκεί.

Η αντιπαράθεση ανάμεσα στους ποσοτικοποιήσιμους στόχους και στις ποιοτικές παραμέτρους δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο λογικής τομής. Το πολιτικό πρόβλημα είναι και παραμένει *αξιακό*. Το ερώτημα «πόσος» και «ποιός» πλούτος πρέπει να θυσιαστεί για να αποφευχθούν δεινά ή για να επιτευχθούν άλλοι ποιοτικοί στόχοι είναι αναπάντητο, όπως απάντηση δεν χωρά στο ερώτημα πως συνδυάζεται η ανάπτυξη με τις άλλες κοινωνικές αξίες.

Η αντινομία της μη αναγωγιμότητας της ποσότητας στην ποιότητα και τούμπαλιν. Οι αξιακές προδιαγραφές παραμένουν νοηματικά ασύμπτωτες και ασύμβατες. Το μετρήσιμο έναντι του μη μετρήσιμου.

Η πολιτική επιστρέφει, έστω έμμεσα.

B. Η εξέλιξη

Που συνδέεται με τις νέες μορφές διεθνούς ανταγωνισμού και διεθνούς ενσωμάτωσης. Μια από τις προεκτάσεις της λεγόμενης παγκοσμιοποίησης είναι ότι η διάκριση και διαφοροποίηση των κοινωνιών μεταφέρεται και επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στο επίπεδο της *φαντασιακής διαφορικής οικονομικής και αναπτυξιακής επίδοσης*.

Ο μύθος του κοινού συμφέροντος μετασημασιολογείται στο μετανεωτερικό μύθο του κοινού αναπτυξιακού συμφέροντος.

Οι εθνικές οικονομίες σημαίνονται ως εθνικές αναπτυξιακές οικονομίες, οι πολίτες θεωρούνται ως «οικονομικοί πολίτες». Σε οικουμενικό επίπεδο, οι εθνικές οικονομίες αναδεικνύονται στα μόνα ή στα κατ' εξοχήν συλλογικά υποκείμενα.

Έτσι όμως αλλάζει και μάλιστα ριζικά, η πρόσληψη της κοινωνίας, ως συγκεκριμένης ιστορικής ολότητας.

Ο πολιτικός ορισμός, η περιχαράκωση της κοινωνίας, ο λόγος ύπαρξής της, εντοπίζεται στην αναπτυξιακότητά της, συγχωρείστε το νεολογισμό.

Οικουμενικά, οι συλλογικές οντότητες υπάρχουν για να αναπτύσσονται.

Έτσι ταυτόχρονα και ειρωνικά, την ίδια στιγμή που η ανταγωνιστικότητα ανάμεσα στις κοινωνίες, τις έχει οδηγήσει στην ταχύτατη ομογενοποίηση των πολιτικοαναπτυξιακών προταγμάτων, την ίδια στιγμή που, με ή χωρίς τη συνδρομή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου ή της Παγκόσμιας Τράπεζας, όλες οι χώρες συγκλίνουν προς την αποδοχή ενός κοινού αναπτυξιακού ανταγωνιστικού μοντέλου, και που η «εθνική διαφορετικότητα», ιδιαιτερότητα και επίδοση κρίνεται παντού και παγκοσμίως με τα ίδια περίπου κριτήρια, το προαιώνιο *Volksgeist*, το μυθικό στοιχείο γύρω από το οποίο υφαίνονται οι ιστοί της φαντασιακής εθνικής ομοιογένειας, υποχωρεί και με τη σειρά του μετατοπίζεται.

Δεν είναι πια το έθνος πηγή των δικών του αξιών που «πρέπει» να ζήσει και να αναπαραχθεί, αλλά το έθνος ως άξιος μιμητής των οικουμενικών αξιών που είναι σε θέση να επιβιώσει και να προκόψει.

Στον υπέροχο μύθο του έθνους υποκαθίσταται ο εκσυγχρονιστικός μύθος της περιχαρακωμένης οικονομικής κοινωνίας.

Συνέπεια: Η έννοια του πολιτισμού μετατοπίζεται.

Ο πολιτισμός διαλύεται στα εξ ων συνετέθη.

Πρώτον, σε ότι μπορεί να συμβάλει στην, ή να παρακωλύσει την κοινή

αναπτυξιακή προσπάθεια.

Εδώ όλα τα έχοντα σχέση με τις μορφές εργασίας, αλληλεγγύης, οργάνωσης του κοινωνικού ιστού, οικογένειας, εργασιακών ηθών, καταναλωτικών προτύπων και την πειθαρχία βαπτίζονται ως «μη πολιτιστικά» και είτε πρέπει να προσαρμοσθούν ή να αξιοποιηθούν (π.χ. Κορέα, Ιαπωνία).

Δεύτερον, διάφορα «άλλα» υπολειμματικά στοιχεία, στα οποία και μόνο επικεντρώνεται η έννοια και αναπαράσταση του πολιτισμού.

Τα πρώτα, όσα δηλαδή επηρεάζουν την αναπτυξιακή επίδοση και την οικουμενική συμπεριφορά πρέπει να εκλογικευθούν σύμφωνα με τα οικουμενικά πρότυπα.

Οι άλλες «υπολειμματικές» δραστηριότητες, οι οικονομικά αδιάφορες, ή ίσως και εμπορικά αξιοποιήσιμες πολιτιστικές μορφές, όπως καλές τέχνες, μουσική, λογοτεχνία κ.λπ. πρέπει να προστατευθούν ως «εθνική κληρονομιά».

Πλήρης παρανόηση της έννοιας του πολιτισμού που περιλαμβάνει εκ των πραγμάτων ένα αδιαίρετο σύνολο υλικών και μη υλικών κοινωνικών πρακτικών που συντίθενται μεταξύ τους κατά τρόπο αξεδιάλυτο.

Εδώ ακριβώς επισημαίνεται η εντελώς παράλογη και μονοδιάστατη κοινωνική ρίζα των πολιτικών που επιδιώκουν την επιστροφή και τον σεβασμό στην παράδοση.

Οι νέες κοινωνικές μυθολογίες αλληλογρονθοκοπούνται. Ένας νέος μύθος, ο μονοδιάστατος και επείσακτος οικουμενικός μύθος, *η αναπτυξιακή ομοιογένεια*, στη θέση ενός άλλου παλαιότερου μύθου που επιβιώνει μόνο στο μέτρο που οφείλει να στηρίζει τον πρώτο (*πολιτιστική ομοιογένεια*).

Οι σημασίες και οι εξουσιαστικές τους χρήσεις και εκφορές εξελίσσονται ερήμην μας, παρ' όλο τον ανορθολογισμό των θεμελιώσεων και την αντινομία των νοηματικών αφετηριών. Είναι όμως εκεί.

Γ. Το σχέδιο της σημερινής συγκυρίας

Πολλαπλασιασμός των *αδιαιρέτων* οικουμενικών διακυβευμάτων. Τα σύνορα, οικονομικά, πολιτικά ή πολιτιστικά δεν μπορούν πια να χωρίζουν τις κοινωνίες από πολλές καίριες απόψεις.

Κυρίως το ζήτημα της οικολογίας. Αδιαίρετα. Πυρηνική ενέργεια, απόβλητα, ρύπανση, κλίμα, θερμοκήπιο, κ.λπ. Η πρόοδος και η ανάπτυξη δεν είναι επιτεύξιμη σε αυτονομία από τις άλλες κοινωνίες, και εδώ τίθενται τα όρια, τα αντικειμενικά όρια, της ιστορικής έννοιας της κοινωνίας. Δεν υπάρχουν πια οι αποκλειστικές πολιτικές και κοινωνικές ολότητες που θα μπορούσαν, αν το ήθελαν να υπάρξουν και να προοδεύσουν ως μόνες τους.

Έτσι, η *πρόοδος-ανάπτυξη* μαζί με τις παρενέργειές της εμφανίζεται ως εξ αντικειμένου διαρρηγνύουσα και υπερβαίνουσα τα έστω φαντασιακά κελύφη του παρελθόντος.

- Ο προβληματισμός βρίσκεται πέραν, -έστω και ως αλληλοεπικαλυπτόμενος-, της αποδυναμωμένης και υποτίθεται σχετικοποιημένης σύγκρουσης καπιταλισμού-σοσιαλισμού.

- Ο προβληματισμός για τις δυνατότητες επαναπροσδιορισμού των συλλογικών προταγμάτων βρίσκεται καθημαγμένος σε ένα οικουμενικό πρότυπο που φαίνεται να επιβάλλει ολοένα και ασφυκτικότερους όρους στον τρόπο που θα νοηθεί και θα υλοποιηθεί η πρόοδος-ανάπτυξη στα εθνικά πλαίσια.

- Ο προβληματισμός της ιστορικής δυναμικής στα εθνικά αυτά πλαίσια έχει ως όριο την αντικειμενική και αναπόφευκτη αδιαιρετότητα ορισμένων από τα σημαντικότερα διακυβεύματα.

Πρέπει λοιπόν να εγκύψουμε και πάλι στο ζήτημα που τέθηκε στην αρχή. Ποια μπορεί και πρέπει να είναι η έννοια της ανάπτυξης; Ποιες μπορεί να είναι οι νέες αξιακές προδιαγραφές που θα πρέπει ριζικά να πρυτανεύσουν σε ένα κόσμο που έχει αλλάξει ριζικά; Ποια είναι τα νέα στοιχεία που θα επαναφέρουν την πρόωρα αποβληθείσα Ιστορία στο προσκήνιο, μετατοπίζοντας την κλίμακα και την σημασία της σημερινής πάλης των τάξεων και των ιδεών;

Θα θίξω τρεις πλευρές του ζητήματος.

Πρώτον, το ζήτημα του παγκοσμίου οικοσυστήματος.

Δεύτερον, το ζήτημα της προέκτασης της τεχνολογίας στη διάλυση όλων των παραδοσιακών κοινωνικών συστημάτων και ιστών.

Τρίτον, το ζήτημα της συμβατότητας της τρέχουσας αναπαράστασης της ανάπτυξης με τη δημοκρατία.

Και τα τρία είναι προβλήματα σε τελική ανάλυση *αξιακά*. Και συνοψίζουν τους νέους «κινδύνους» που μας απειλούν στους κόλπους του οικουμενικού αναπτυξιακού προτύπου.

II. Η ανάπτυξη και η φύση. Περιβάλλον και οικοσύστημα

Οι «παράπλευρες συνέπειες» της ανάπτυξης. Μια πρόωρη παρατήρηση. Αυτό καθ' εαυτό το ζήτημα, όχι καινούργιο. Όλες οι εξελίξεις στην ιστορία έχουν προεκτάσεις και συνέπειες, μια που η ιστορία του ανθρώπινου γένους είναι η ιστορία χρήσης και κατάκτησης της φύσης. Και θέτουν πάντα εκ των πραγμάτων νέα πολιτικά και κανονιστικά προβλήματα που αποζητούν λύσεις. Οι πρώτες μηχανές: έργο του διαβόλου.

Το κανονιστικό πρόβλημα αναπόδραστο σε κάθε εποχή, κάθε τάξη θέτει τα νέα όρια, εν όψει των διαφαινομένων κινδύνων ανισορροπίας και ανατροπής. Έτσι, η τεχνολογική επανάσταση που διανύουμε αποτελεί επανάσταση στη σχέση με τη φύση. Τόσο η παραγωγή όσο και τα καταναλωτικά ήθη έκρουσαν τον κώδωνα για νέους κινδύνους.

Για πρώτη φορά η ανάπτυξη εμφανίζεται ως στοίχημα ενάντια στη φύση, -μήπως όμως η ιστορία δεν είναι πάντα στοίχημα;

Όμως αυτή τη φορά οι κίνδυνοι είναι σοβαρότατοι και αντικειμενικοί.

Για πολλούς λόγους:

1. Οι τεχνολογικές εξελίξεις έχουν επιπτώσεις που πλέον δεν είναι εξ ολοκλήρου προβλέψιμες, αντίθετα είναι άδηλες, απρόβλεπτες, άγνωστες. Ποτέ βέβαια η ιστορία δεν είναι προβλέψιμη, αυτή τη φορά όμως το απρόβλεπτο αναφέρεται στη φύση και όχι στον άνθρωπο.

2. Οι εξελίξεις δεν είναι πάντα αναστρέψιμες (ρύπανση, πρώτες ύλες, κλίμα, οικοσύστημα κ.λπ.).

3. Οι εξελίξεις είναι οικουμενικές, δεν περιορίζονται δηλαδή στις συγκεκριμένες κοινωνίες που τις ενεργοποιούν. Ίσως μάλιστα να πρόκειται για το πρώτο οικουμενικά αδιάρετο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα.

4. Έχουν άδηλη χρονική πορεία και απρόβλεπτο χρονοδιάγραμμα. Το μέλλον δεν ξέρουμε πότε θα επέλθει και πόσο θα διαρκέσει. *Après moi le deluge*. Ζήτημα συμφερόντων και σύγκρουσης «γενεών».

Τόσο στο χρόνο όσο και στο χώρο τα προβλήματα αναφέρονται στο ανθρώπινο είδος στο σύνολό του. Στο χωροχρονικό συνεχές που επηρεάζεται από την πράξη μας, η ρητορεία, «τα παιδιά μας», αποκτά συγκεκριμένο περιεχόμενο για μια χρονικά και χωρικά αδιάρετη και υπεύθυνη πολιτική.

Γι' αυτό και η οικολογία συμπυκνώνει το σημαντικότερο ίσως νέο μέλημα της σύγχρονης περιόδου. Δεν είναι βέβαια κατά κυριολεξία επιστήμη, ή ίσως είναι ένα μέρος της εν ευρεία έννοια πολιτικής επιστήμης. Εφεξής το γίνεσθαι αναφέρεται και στο μέλλον του ανθρώπινου είδους, στις συνθήκες μεταβολής του οικοσυστήματος, στα νέα ηθικά διακυβεύματα που μεταβάλλουν και ενδεχομένως αναστρέφουν τη νεωτερική αντίληψη για την πρόοδο.

Πρόδος, η ιστορικά σημαντικότερη λέξη που παγιώθηκε από το διαφωτισμό. Νέα αντίληψη για την ιστορία, για την πολιτική, για την ευθύγραμμη, μη αναστρέψιμη αντίληψη του χρόνου.

Στόχος: η αέναη διαδικασία τελείωσης, ατομικής και συλλογικής.

Το τέλος των κυκλικών προκαπιταλιστικών αντιλήψεων για το χρόνο.

Με αυτή την έννοια η οικολογία ενέσκηψε ως ιστορική αμφισβήτηση μιας από τις θεμελιώδεις συνιστώσες της νεωτερικής αντίληψης για τον ανθρώπινο χρόνο.

Το στοίχημα του χρόνου και της προόδου είναι στοίχημα άδηλης έκβασης.

Το αξίωμα ότι ο άνθρωπος κατακτά τη γνώση και τη φύση, πορευόμενος προς τα πάνω, προς την πρόοδο, με επιτυχίες που σωρεύονται και ενισχύονται συνεχώς, τίθεται εκ των πραγμάτων σε αμφιβολία.

Σχετικοποίηση της νεωτερικής αισιοδοξίας.

Η φύση και η σχέση της με τη γνώση και τον άνθρωπο στο επίκεντρο μιας νέας συζήτησης, νέας, αλλά και παλιάς, ανατρέχει σε ένα μείζον πρόβλημα της φιλοσοφίας. Τι είναι ο άνθρωπος μέσα στη φύση; τι είναι η φύση για τον άνθρωπο; και γιατί “πρέπει” να προστατεύεται; (Ντεκάρτ-Σπινόζα).

Δύο αντίθετες απόψεις που εκφράζονται σήμερα με δύο αντιτιθέμενες μορφές οικολογικής σκέψης. Θα τις αποκαλέσω *ακεραιόφρονα* και *ανθρωποκεντρική*.

1. Ακεραιόφρονων ή «βαθιά»

Η φύση ως υποκείμενο, ως αυταξία, ως δημιουργία του Θεού, ως αυτοτελής πηγή αξιών, άρα και δικαιωμάτων, προϋπάρχει του ανθρώπου που είναι μέρος της, είναι αναπαλλοτρίωτο δώρο που δίδεται. Σεβασμός στα προ και εκτός ημών κείμενα.

Άποψη, σε τελευταία ανάλυση, μεταφυσική και θεολογική που έρχεται σε *ευθεία*

αντίθεση με τη σκέψη του διαφωτισμού, κυρίως στο επίπεδο του *πρακτικού* λόγου (Καντ). Απάγει την ηθική, τις αξίες και τον κόσμο των κανόνων από το «ον» και όχι από το λόγο. Δεν αποδέχεται την *ηθική* τομή ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση, δεν αποδέχεται ότι πηγή των ανθρώπινων αξιών είναι ο άνθρωπος και μόνο αυτός.

Καθαρά αντινεωτερική σκέψη η *αυθεντία της φύσης*, ως Θεού.

Παρένθεση: το ζήτημα είναι άσχετο με το ερώτημα εάν μπορεί να διατυπώσει κανείς μια γενική θεωρία για τη φύση που να περιλαμβάνει και τον άνθρωπο. Διάφορα επίπεδα περιπλοκότητας στην οργάνωση της ύλης. Δεν χρειάζεται να είναι όλα αναγώγιμα στις ίδιες αρχές, κυρίως όταν το ζήτημα είναι αξιακό. Πράγματι, δεν είναι η φύση που παράγει αξίες. Η φύση ούτε προστατεύει, ούτε διστάζει, ούτε ορρωδεί μπρος στην “καταστροφή”. Όλα αυτά είναι ηθικές κατηγορίες.

Και μόνον ο άνθρωπος έχει ηθικά μελήματα, ακριβώς επειδή η διαφορά του από όλα τα άλλα επίπεδα οργάνωσης της ύλης είναι αναπαλλοτριωτική ηθική ελευθερία. Πηγή των αξιών δεν είναι το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι μέρος της φύσης, αλλά το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι ελεύθερος. Ως ελεύθερος δε έχει δικαιώματα, καθήκοντα και ηθικές τάσεις να δρα, να ενεργεί όταν «πρέπει» ενάντια στη φύση, και ενάντια στη φύση του.

Τα πράγματα, η ύλη, ακόμα και τα ζώα, δεν έχουν ηθικό κόσμο (Μεσαίωνας, δίκες των ζώων). 1987 Οικουμενική διακήρυξη των δικαιωμάτων των ζώων;

2. Έτσι, αναπτύχθηκε η ανθρωποκεντρική οικολογία, που αντίθετα με την «ακεραιόφρονα», θεμελιώνεται στο διαφωτισμό, στη νεωτερικότητα και στην ελευθερία του ανθρώπου. Μια ελευθερία που απέληξε στις σημαντικότερες πολιτειακές και ηθικές κατακτήσεις του ανθρώπου, στο κοινωνικό συμβόλαιο και στη δημοκρατία. Πράγματι, ως ελεύθεροι οι άνθρωποι συγκροτούν κοινωνία, αυτοθεσπίζονται, κατανικούν και κατακτούν τη φύση, «προοδεύουν», έχουν ιστορία και σκέπτονται ως ιστορικά όντα. Και έτσι αποκτούν και δικαιώματα που απορρέουν από την βούληση άσκησης της ηθικής τους ελευθερίας.

Τα πλάσματα της φύσης και του Θεού, έστω και «έλλογα», δεν θα χρειάζονταν δικαιώματα, αν δεν θεωρούσαν ότι είναι και μπορούν να είναι ελεύθερα να τα ασκήσουν.

Εδώ υπάρχει η πλήρης επιστημολογική διάκριση ανάμεσα στο ζήτημα της φυσικής προσδιορισιμότητας ή απροσδιοριστίας και στο ζήτημα της ηθικής απροσδιοριστίας, (στοιχειώδης ιδιότητα του ανθρώπου που κοιτιέται στον καθρέπτη).

Έστω και ως παράκρουση στο *delirium* του Spinoza, έστω και επικαθοριζόμενοι μερικά ή ολικά από γενετικούς ψυχαναλυτικούς περιορισμούς, έστω και

«στιγματισμένοι» από τον βιογενετικό τους κώδικα, οι άνθρωποι νιώθουν άνθρωποι, επειδή νοιώθουν ελεύθεροι να μπορούν να υπερβαίνουν ή να δρουν ως εάν μπορούσαν να υπερβαίνουν την «εκφραζόμενη» φύση τους.

Η ουσία του ανθρώπου ότι δεν έχει εξουσία.

Η φύση του ανθρώπου ότι δεν έχει ηθική φύση.

Γι' αυτό, ως ελεύθεροι αναδεικνύονται σε ισ-ελεύθερους, ισό-νομους, ισο-πολιτευόμενους.

Φτιάνουν την ιστορία τους ατομικά και συλλογικά, προβάλλουν και προβάλλονται στο μέλλον, τελειοποιούν και τελειοποιούνται, καταφάσκουν ή αρνούνται, υπακούουν ή αντιστέκονται.

Ελευθερία είναι με αυτή την έννοια η φαντασίωση της δυνατότητας αποστασιοποίησης από το παρόν, από τη φύση, από την πραγματικότητα, η κατασκευή ουτοπιών και ουχρονιών, η δημιουργία εκ του μηδενός, η θέσπιση και ηθική αυτοθέσπιση.

Ο πολιτισμός πάντα αποτελεί υπέρβαση της φύσης.

Το ερώτημα λοιπόν είναι «γιατί», με βάση ποιες αξίες θα «πρέπει» να προστατεύεται η φύση;

Η απάντηση είναι μόνο μια: *χάριν* του ανθρώπου και των ανθρώπων η φύση πρέπει να προστατεύεται, επειδή η προστασία της προκύπτει από τις αξιακές προδιαγραφές που θέτει ο άνθρωπος για τη δράση του. Αυτό μπορεί να συμβαίνει με βάση πολλά κριτήρια.

1. Πρώτον και κύριον, η *ωφέλεια*.

Στο μέτρο που ο άνθρωπος ζει και επιζεί μέσα από τη φύση την οποία κατακτά, θα πρέπει να εξασφαλίζονται οι προϋποθέσεις για τη συνέχιση της εξάρτησής του απ' αυτήν.

Εδώ, η *αειφόρος ανάπτυξη* αποτελεί μια μορφή ανάπτυξης που όχι μόνο δεν θα έχει

μη αναστρέψιμες συνέπειες, αλλά αντίθετα θα διευκολύνει τη συνέχιση της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και της φύσης.

Η ωφελμιστική αυτή αντιμετώπιση της φύσης είναι θεμελιώδης. Η συντήρηση του περιβάλλοντος ως πηγής πλούτου και πόρων είναι εκείνη που επιτάσσει τη συντήρηση του κλίματος, των φυσικών πόρων, την προστασία από τη ρύπανση, την αποφυγή δυσμενών κλιματολογικών εξελίξεων κ.λπ.

Γι' αυτό ακριβώς δεν επιτρέπεται να αναλαμβάνεται ο κίνδυνος ανατροπής των οικολογικών ισορροπιών, όταν οι συνέπειες της παρέμβασης του ανθρώπου είναι άγνωστες και άδηλες. Οι κίνδυνοι της θυσίας του μέσου για την επιβίωση των ανθρώπων δεν είναι αποδεκτοί, και αυτό ισχύει όχι μόνο για το παρόν, αλλά και για το μέλλον.

Με αυτήν την έννοια, η οικολογική ευαισθησία δεν είναι τίποτε άλλο από μια πολιτική «οικονομία», με την ευρεία έννοια του όρου.

2. Η ωφέλεια (ή η μη βλάβη), δεν είναι όμως η μόνη ανυπέβλητη αξιακή προδιαγραφή. Η φύση δίδεται στον άνθρωπο επίσης και μέσα από ένα σύστημα ηθικών και αισθητικών κριτηρίων που επιτρέπουν την απόλαυσή της.

Γι' αυτό ακριβώς, σήμερα όπως και χθες, η φύση είναι πηγή έμπνευσης, απόλαυσης και ανάπαυσης. Κατακτούμενη, αναπαριστάμενη μέσα από την τέχνη ή μεταποιούμενη μέσα από την τεχνητή της ιδεοποίηση, η φύση προστατεύεται ως περιβάλλον.

Εξ αυτού, και οι αξιακές επιταγές για τη συντήρηση της ομορφιάς της και της «αγνότητάς» της, για την επιβίωση των «απειλούμενων» φυσικών ειδών, ασχέτως από τα οικολογικά υποσυστήματα και για την εκθεσιμότητά της στην αίσθηση και τη νόηση των ανθρώπων.

Η φύση πρέπει να προστατευθεί, λοιπόν, ενάντια ακόμα και στην ίδια την φυσική τάση προς εξαφάνισιν των ασθενών ειδών, ενάντια στη φυσική εξέλιξη, ενάντια κυρίως στο γεγονός ότι δεν υπάρχει καμμιά φυσική «αρχή» ή κανόνας που να απαιτεί τη συντήρηση των πάντων.

Με αυτήν την έννοια, η φύση είναι επίσης ένα φαντασιακό μουσείο, το λαμπρότερο φαντασιακό μουσείο που οφείλει να συντηρείται όπως ακριβώς και τα μουσεία των ανθρώπινων δημιουργιών.

Μαμούθ και ελέφαντες. Η αίσθηση του ωραίου, του αρμονικού, του γαλήνιου ή του υπέροχου, η αίσθηση αυτή αποτελεί διατηρητέα ανθρώπινη αξία.

Η προστασία της φύσης είναι μέρος του *κοινωνικού συμβολαίου*, και δεν απορρέει από οποιοδήποτε φυσικό σύμβολο (Michel Serres).

Δεν είναι λοιπόν «η φύση της φύσης» που επιβάλλεται έξωθεν στις ανθρώπινες ρυθμίσεις, αλλά αντίθετα είναι η «*φύση της ανθρώπινης ελευθερίας*» που επιβάλλει έξωθεν την αξιακή προστασία της φύσης.

Μια τέτοια *ανθρωποκεντρική* αντίληψη για τη φύση και το περιβάλλον δεν οδηγεί βέβαια σε «λιγότερη» προστασία της.

Είναι όμως πολύ πιο θεμελιωμένη ως προς το γεγονός ότι στηρίζεται σε ένα ορθολογικό κοινωνικό σύμβολο που λειτουργεί με δημοκρατικές αρχές και διαδικασίες.

Έτσι, εξανεμίζονται οι κίνδυνοι που προκύπτουν από ορισμένους θιασώτες μιας ολοκληρωτικής ιδεοληψίας περί πρωτοκαθεδρίας της φύσης που φθάνουν μέχρι την πρόταση εγκαθίδρυσης μιας παγκόσμιας κυβέρνησης που θα ασκεί εξουσίες επ' ονόματι της φύσης!!!

Ναζί νόμοι, 1939.

Οι κίνδυνοι από την εγκαθίδρυση αυτοτελών δικαιωμάτων της φύσης δεν είναι να περιπέσει κανείς στη γραφικότητα, αλλά να ασπασθεί τις εξ αποκαλύψεως «αλήθειες» που υποτάσσουν τους ανθρώπους σε έξωθεν διδόμενες ή αποδιδόμενες αυθεντίες. Οι τάσεις αυτές είναι πάντοτε, και ίσως εξ ορισμού, αντιδημοκρατικές και δυνάμει ολοκληρωτικές.

Η φύση δεν έχει «δικαιώματα» που να επιβάλουν την αντίστασή της στην κατάκτηση του ανθρώπου που θέλει την πρόοδο και την ανάπτυξη, αλλά ο άνθρωπος λόγος κατασκευάζει αξίες που να τιθασιεύουν την άκριτη καταστροφή της. Η προστασία του περιβάλλοντος και των οικοσυστημάτων δεν απαιτούν μετα-φυσικές θεμελιώσεις.

III. Ανάπτυξη και τεχνολογική εξέλιξη

Όμως, η φύση δεν είναι ο μόνος τομέας που υφίσταται τις «παράπλευρες συνέπειες» της αναπτυξιακής ιδεολογίας. Οι συνέπειες στις κοινωνικές σχέσεις και στην κοινωνική οργάνωση είναι εξ ίσου καταλυτικές.

Διότι, όπως ανέφερα ήδη, η αναπτυξιακή ιδεολογία συμβαδίζει με την αποδυνάμωση και υποχώρηση του λεγόμενου «κοινωνικού προβλήματος». Η ανάπτυξη ως πανάκεια για πάσαν νόσον συνεπάγεται την απίσχναση της φαντασιακής σημασίας όλων των πολιτικών προβληματισμών των τελευταίων δύο αιώνων.

Στα πλαίσια αυτά θεμελιώδεις αξιακές αφετηρίες της πολιτικής νεωτερικότητας, όπως η ισότητα, η κοινωνική δικαιοσύνη, η επιείκεια, η αδελφότητα, χάνουν την οικουμενική ενάργείά τους και αναδεικνύονται ιδεολογικά και πολιτικά επικουρικές.

Όσο και εάν «ισχύουν» ακόμα, εάν θεωρηθεί ότι έρχονται σε αντίθεση ή ότι συγκρούονται ευθέως με την αναπτυξιακή διάσταση, είτε υποχωρούν είτε «αναβάλλονται» επ' αόριστον. Ο χρόνος της ανάπτυξης και ο χρόνος της δικαιοσύνης υπακούουν σε διαφορετικές αναπαραστάσεις όσον αφορά το βαθμό του επειγόντος.

Ο αναπτυξιακός ανταγωνισμός ανάμεσα στις οργανωμένες πολιτικές εξουσίες επικαθορίζει έτσι σε μεγάλο βαθμό, αν όχι το αξιακό στερέωμα στο σύνολό του, τουλάχιστον τις τρέχουσες ιεραρχήσεις και επιλογές. Προέχει πάντα η ανάπτυξη.

Οι πραγματικές προεκτάσεις στις κοινωνικές σχέσεις είναι πασιφανείς και μάλιστα σε δύο επίπεδα.

α) Στο επίπεδο της οργάνωσης των εργασιακών σχέσεων η ανατροπή των προηγούμενων τάσεων είναι θεαματική. Ανεργία, υποχώρηση εργασιακής ασφάλειας, αύξηση μερικών πρόσκαιρων και εποχιακών απασχολήσεων και ευρύτερα κοινωνικός αποκλεισμός. Το κοινωνικό κράτος υποχωρεί, οι εργατικές κατακτήσεις

αναστρέφονται, το κορπορατιστικό κονσένσους που σφράγισε τις δεκαετίες του '60 και του '70 είναι πια απώτατο παρελθόν. Το ζήτημα της «εργασίας» (της σχέσης δηλαδή των εργαζομένων με τη διαδικασία του εργάζεσθαι) δεν βρίσκεται πια στην ημερήσια διάταξη, έχοντας πια αντικατασταθεί από το ζήτημα της «απασχόλησης» ή ακόμα πιο εύγλωττα από το ζήτημα της «απασχολησιμότητας» (η τρομερή νέα λέξη). Ο κοινωνικός αποκλεισμός σημαίνει ότι ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι δεν μετέχουν πια στην αγορά εργασίας, δεν είναι καν «υποψήφιοι εργαζόμενοι», δεν είναι πλέον καν «άνεργοι» ή όπως, έλεγε ο Μαρξ, μέλη της εφεδρικής στρατιάς εργασίας. Η ύπαρξή τους και η επιβίωσή τους είναι κοινωνικά και αναπτυξιακά «αδιάφορη».

β) Παρόμοιες είναι οι προεκτάσεις στη *διανομή των πόρων*. Τα δεδομένα είναι γνωστά και ανατριχιαστικά. Οι 200 πλουσιότεροι άνθρωποι στον κόσμο κατέχουν περισσότερα από όσα 2 δις ανθρώπων. Οι ανισότητες εντείνονται ανάμεσα στις χώρες, αλλά και στο εσωτερικό των χωρών πλουσίων ή φτωχών. Τα αποτελέσματα είναι προφανή. Η αύξηση των εξαθλιωμένων μαζών, τόσο σε απόλυτους όρους όσο και σε σχετικούς, είναι εκρηκτική. Αποτελέσματα: αποκλεισμός που σημαίνει ουσιαστικά εγκλεισμός σε κοινωνικά γκέτο, ανομία, εγκληματικότητα, απελπισία. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι εξωθούνται εκτός αναπτυξιακής κοινωνίας.

Καταστολή λοιπόν η μόνη «λύση». Πολυέξοδη μεν, αλλά γενικά απαιτητή και ανεκτή. Φέτος, στις ΗΠΑ, οι δαπάνες της υπερέβησαν για πρώτη φορά το σύνολο των δαπανών για εκπαίδευση και μόρφωση. Πολιορκητές και πολιορκούμενοι; Εμφύλιοι πόλεμοι; Τι έχουν να χάσουν; Ούτε καν τις αλυσίδες τους, όπως έλεγε ο Μαρξ, αφού για πρώτη φορά η εξέλιξη - ανάπτυξη τείνει όχι να εκμεταλλεύεται τις μάζες αλλά να τις αποκλείσει και έτσι να τις ξεχάσει.

Εδώ λοιπόν είναι μια από τις μείζονες δυσκολίες. Δεν αρκεί η ανάπτυξη να είναι *αειφόρος*, πρέπει επίσης να είναι *κοινωνικά ισόρροπη*, επί ποινή εκρήξεως.

Πολύ περισσότερο που το ζήτημα δεν εντοπίζεται στους κόλπους των σχέσεων παραγωγής, αλλά τίθεται ακριβώς σε σχέση με εκείνους που είναι εκτός παραγωγής.

Οι άχρηστοι και περιττοί

- τόσο ως δυνάμει εργαζόμενοι,

- όσο και ως μετέχοντες στην ενεργό ζήτηση ως επίδοξοι αγοραστές-καταναλωτές,

- όσο και ως «πολίτες» που καλούνται να συμπροσδιορίζουν τα κοινωνικά τεκταινόμενα.

Με αυτή την έννοια, η ανάπτυξη δεν απευθύνεται σε όλους, δεν αναφέρεται σε ολόκληρο το πολιτικό σώμα.

Η τεχνολογική ανεργία συνεπάγεται τον τεχνολογικό αναλφαβητισμό και, κατ' επέκταση, τον τεχνολογικό αποκλεισμό από την ιδιότητα του πολίτη.

Τα νέα σινικά τείχη που ανεγείρονται δεν είναι ποσοτικά, αλλά *ποιοτικά*.

Οι νέοι *παρίες* που ορίζονται όχι από τη θέση τους στην παραγωγή αλλά από την απουσία τους από την παραγωγή και οι σχετικές άμεσες πολιτικές συνέπειες είναι αδυσώπητες:

- Παρακμή συνδικαλισμού,
- Παρακμή κορπορατισμού,
- Παρακμή όλων των παραδοσιακών μορφών πολιτικής αντιπαράθεσης.

Οι παρίες δεν μετέχουν στην πολιτεία.

Και έτσι, οι «λύσεις» δεν εκβιάζονται πια μέσα από τους απανταχού απόντες κοινωνικούς αγώνες.

Το ζήτημα λοιπόν περνάει ανάμεσα στα άλλα από την μεταβολή του κυρίαρχου ιδεολογικού προτύπου. Ειδάλλως, οι ανομικές συγκρούσεις κινδυνεύουν να προσλάβουν κατακλυσμικές μορφές.

Οι δυσκολίες του αναπροσανατολισμού είναι τεράστιες. Αιτίες: η παγκοσμιοποιημένη αναπτυξιακή ανταγωνιστικότητα στο επίπεδο των Πολιτειών, ο

μεγιστοποιητικός συμβολικός καταναλωτισμός στο επίπεδο των ατομικών συμπεριφορών, η εμπέδωση των ομογενοποιημένων προτύπων μέσα από τα ΜΜΕ, η υποχώρηση και η αναξιοπιστία του πολιτικού λόγου σε οικουμενική πλέον κλίμακα.

Όμως αυτό είναι το μεγαλύτερο ίσως ιστορικό στοίχημα της εποχής μας: η επανένταξη της αξιακής διάστασης που έχει ήδη τεθεί εκποδών, προϋποθέτει την επιστροφή όλων των ελευθέρων ανθρώπων στην πολιτική κοινωνία από την οποία έχουν ήδη βρεθεί αποκλεισμένοι, εκόντες ή άκοντες.

Εδώ ακριβώς εντοπίζονται οι στρεβλές παρενέργειες της φετιχοποιημένης τεχνολογικής ανάπτυξης. Οι κοινωνικές ανισότητες αντιμετωπίζονται ως «φυσικές» και αναπόδραστες, ακόμα και όταν οι διαστάσεις τους είναι εκρηκτικές.

Και παραδόξως ίσως, όσο πιο τεχνολογικά ανεπτυγμένη είναι μια κοινωνία τόσο και οι κοινωνικές ανισότητες γίνονται την ίδια στιγμή ηθικά πιο ανυπόφορες και κοινωνικά πιο «κατανοητές», και άρα αποδεκτές. Ακόμα και εάν είναι προφανώς πιο εξόφθαλμα «άδικες» -συνύπαρξη άπειρου πλούτου και αθλιότητας- εκλογικεύονται μέσω της τεχνολογικής και γνωσιακής ανισορροπίας.

Ο «αγράμματος» πείθεται ευκολότερα ότι δεν μπορεί να γίνει τίποτε από απλό «φτωχό». Αισθάνεται γνωσιακά κατώτερος, στερημένος από τις τρέχουσες δεξιότητες που τον καθιστούν απασχολήσιμο, και ο αποκλεισμός του φαίνεται στους άλλους, αλλά ίσως και στον ίδιο, αναπόφευκτος. Η αντίδρασή του, αν υπάρξει, είναι κατά κανόνα ατομική και ανομική.

Παραδόξως, ή μάλλον απόλυτα λογικά, η λογοτεχνία είναι η μόνη που το προανέκρουσε. Ενώ η περίοδος 1950-2000 πέρασε με το φάντασμα του Όργουελ, της άμεσης δηλαδή και αστυνομοκρατικής καταστολής, η περίοδος που ανοίγει, μας παραπέμπει περισσότερο στο φάντασμα του Άλντους Χαξλεϋ. Ο γενναίος νέος κόσμος διαιρεμένος με βιοτεχνολογικά προσδιορισμένες κοινωνικές κατηγορίες που τις χωρίζουν αδιάβατα σινικά τείχη, βρίσκεται ήδη μπροστά μας. Οδηγώντας σε ανυπέρβλητες γνωσιακές διαφορές, η ανεξέλεγκτη τεχνολογική ανάπτυξη οδηγεί μάλιστα σε πολύ σταθερότερες πολιτικές ισορροπίες. Αν δεν ελέγχονται οι κοινωνικές της συνέπειες, η μη δημοκρατικά κατανοητή γνώση οδηγεί την κοινωνία σε νέες σταθερές ιεραρχίες που δύσκολα είναι δυνατόν να μετατοπισθούν. Βέβαια, δεν είναι η

γνώση καθεαυτή που βρίσκεται πίσω από τις κοινωνικές αυτές εξελίξεις, αλλά η κοινωνική χρήση της γνώσης και ακόμη περισσότερο ο τρόπος με τον οποίο η τρέχουσα γνώση εξυπηρετεί το οικουμενικό ανταγωνιστικό αναπτυξιακό πρότυπο.

Με άλλα λόγια, το πρόβλημα εντοπίζεται στους κοινωνικούς τρόπους αξιοποίησης της ιδιωτικής γνώσης με το κεφάλαιο. Εδώ ακριβώς εντοπίζονται οι αξιακές προεκτάσεις της τρέχουσας αντίληψης για την ανάπτυξη.

Υπό τις παρούσες συνθήκες, ο ανεξέλεγκτος χαρακτήρας των επιπτώσεων της καλπάζουσας τεχνολογίας στο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων εμφανίζεται τουλάχιστον προβληματικός.

IV. Ανάπτυξη, περιπλοκότητα και δημοκρατία

Θα εισέλθω τώρα σε ένα τρίτο πολιτικό διακύβευμα που προκύπτει από το τρέχον πρότυπο της ανάπτυξης, το οποίο συνάμα αποτελεί και αυτό ένα αναπόδραστο αξιακό δίλημμα.

Πράγματι, άσχετα με τις προεκτάσεις της στη φύση και στον κοινωνικό ιστό, η ανάπτυξη έχει και άλλες αδόκητες και εν πολλοίς απρόβλεπτες προεκτάσεις. Έτσι, όλο και περισσότερο αυξάνεται η *περιπλοκότητα* των κοινωνικών διαδικασιών, όλο και πιο στενά αρθρωμένων, τόσο κάθετα όσο και οριζόντια μεταξύ τους, όλο και περισσότερο εμπεδώνεται η καθημερινή ένταξη των ανθρώπων σε πολλαπλά, ανταγωνιστικά και αδιαφανή *δίκτυα*, από τα οποία εξαρτάται η επιβίωσή τους, όλο και περισσότερο τονίζεται η εξάρτηση των ατόμων από «*πληροφορίες*», η πρόσβαση στις οποίες είναι εν πολλοίς ανεξέλεγκτη από τους κοινούς θνητούς.

Έτσι, τα επίπεδα στα οποία λαμβάνονται αποφάσεις που προδικάζουν το μέλλον των ανθρώπων και της κοινωνίας διαχέονται και πολλαπλασιάζονται. Δεν είναι μέσα από την υπεύθυνη πολιτική εξουσία που ιεραρχούνται και προτάσσονται οι καλύτερες ανάμεσα στις υπαλλακτικές δυνατότητες που εμφανίζονται εξ αντικειμένου, αλλά μέσα από «*κέντρα*» και μηχανισμούς που βρίσκονται εκτός πολιτικής εξουσίας.

Είναι δε ταυτοχρόνως γεγονός, ότι ο πολυκεντρισμός των καίριων αποφάσεων όχι μόνο δεν έρχεται σε αντίφαση με τις επιταγές της ανάπτυξης, αλλά αντίθετα εμφανίζεται ως προϋπόθεση της ανάπτυξης αυτής.

Η μνήμη του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού» αρκεί για να εμπεδώσει την τρέχουσα άποψη πως οι έλεγχοι κάθε λογής έχουν ως αποτέλεσμα την αγκύλωση των αναπτυξιακών πρωτοβουλιών και της αναπτυξιακής αποτελεσματικότητας. Το πρόσχημα της «γραφειοκρατικής» αναποτελεσματικότητας είναι πανταχού παρόν.

Ένα από τα κυρίαρχα ιδεολογικά θέσφατα είναι λοιπόν η ανάγκη εμμονής στην ελαχιστοποίηση των ελέγχων. Όχι μόνο η αγορά που πρέπει να αναπτύσσεται ελεύθερα και απρόσκοπτα, αλλά και η επιλογή των τεχνολογικών καινοτομιών και των κοινωνικών ρυθμίσεων που τους αντιστοιχούν, υπακούει σε ατομιστικά φιλελεύθερα κελεύσματα. Τίποτε, ή σχεδόν τίποτε, δεν πρέπει να υπόκειται στη δημοκρατική κωλυσιεργία που πάει μαζί με τη δημόσια συζήτηση. Οι μεγάλες και καίριες αποφάσεις είναι ολοένα και περισσότερο αδιαφανείς και άγνωστες σχεδόν σε όλους. Αυτό συμβαίνει κατ' εξοχήν σε δύο τομείς που λαμβάνονται σημαντικές για όλους αποφάσεις:

α) Το ολοένα και πιο ευκίνητο, ευέλικτο και ακαθήλωτο μεγάλο κεφάλαιο.

β) Οι επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις που προδικάζονται από την έρευνα και τις εφαρμογές της.

Όλα αυτά, παρόλο που έχουν τεράστιες προεκτάσεις για το μέλλον όλων των κοινωνιών, αποφασίζονται ουσιαστικά *ερήμην της πολιτικής*.

Αυτό είναι τόσο μάλλον σημαντικό που οι κοινωνικές μεταλλαγές διαδραματίζονται σε δύο χρόνους: στο στάδιο της αρχικής απόφασης για χρηματοδότηση, προσανατολισμό της έρευνας, μεταφορά επενδύσεων ή πόρων κ.λ.π. και στο στάδιο όπου γίνονται γνωστά και προφανή τα αποτελέσματα των πρότερων επιλογών και αποφάσεων, οπότε πλέον όμως οι συνέπειες, ή τουλάχιστον πολλές απ' αυτές, εμφανίζονται είτε ως αντικειμενικά μη αναστρέψιμες είτε ως οικονομικά αδύνατον να αναστραφούν.

Έτσι, σε μεγάλο βαθμό, οι «βλαβερές» συνέπειες του κυρίαρχου αναπτυξιακού

μοντέλου, είτε οικολογικές είτε κοινωνικές, βρίσκονται ήδη προεγγεγραμμένες στις μυστικές ή αδιαφανείς αποφάσεις που έχουν ήδη ληφθεί κάπου αλλού.

Οι πολίτες, και αν ακόμα διαμαρτύρονται, και αν ακόμα διαφωνούν, έχουν ελάχιστες δυνατότητες να αναστρέψουν αμέσως τον ρου των πραγμάτων. Ο γέγονε γέγονε. Αυτή ακριβώς είναι η αδυσώπητη πραγματικότητα στο όνομα της οποίας όλοι, πραγματιστές και μη, εξωθούνται να θυσιάσουν. Είναι η πραγματικότητα των συνεπειών των αποφάσεων που έχουν ήδη ληφθεί ερήμην των πολιτών.

Έτσι όμως, βαθμιαία αλλά σταθερά, πριονίζεται το κλαδί της *δημοκρατίας*.

Όχι βέβαια σε ότι αφορά το *habeas corpus* και τα ατομικά δικαιώματα, αλλά αποφασιστικά σε ότι αφορά τα ουσιαστικά πολιτικά δικαιώματα που στηρίζονται στην ενεργή πολιτική συμμετοχή των πολιτών μετά λόγου γνώσεως. Έτσι ακριβώς:

α) από τη μια μεριά, στο μέτρο που οι πολιτικές αποφάσεις απλώς καλούνται να εφαρμόσουν ή να προσεπικυρώσουν επιλογές που έχουν ήδη γίνει, η πολιτική αναδεικνύεται σε μια συμβολική τελετουργία που λαμβάνει χώραν κατόπιν εορτής.

β) από την άλλη δε μεριά, ακόμα και εκείνοι που δεν είναι ήδη πολιτικοκοινωνικά αποκλεισμένοι, τείνουν αν θεωρούν εαυτούς ανίσχυρους ή ακόμα ίσως και «αναρμόδιους», να αμφισβητήσουν το προτεινόμενο γίνεσθαι.

Η απολιτικοποίηση, ο εφησυχαστικός ατομισμός και η αναξιοπιστία του πολιτικού φαινομένου εντείνει την αποδυνάμωση των δημοκρατικών πολιτικών εξουσιών.

Το νέο κυρίαρχο ανθρωπολογικό πρότυπο που σκιαγραφείται είναι του ενημερωμένου αλλά αδιάφορου, τεχνολογικά υπερ-προσαρμένου ιδιώτη (Χάννα Αρεντ).

Έτσι, και αν ακόμα η ανάπτυξη γίνεται χάριν των πολιτών, αποφασίζεται και προγραμματίζεται ερήμην τους. Την ίδια στιγμή που οι ατομικές ελευθερίες υποτίθεται πως θάλλουν, οι συλλογικές ελευθερίες ασθμαίνουν ή ακόμα και ατονούν, η δημοκρατία, όπως την ξέραμε, εξελίσσεται σε ένα απλό πολιτειακό κέλυφος, μέσα στο οποίο η δυνατότητα του ελευθέρως αυτοθεσπίζεσθαι αφορά το κοινό ολόένα και

λιγότερο. Ο αναπτυξιακός *ετεροπροσδιορισμός*, σε όλες μάλιστα τις κλίμακες, φαίνεται νομοτελειακά αυτοενισχυόμενος και όταν το φαινόμενο αυτό συναντάται κατ' εξοχήν ανάμεσα στους νέους και τους «ευκατάστατους» (έρευνες πολιτικής συμπεριφοράς και αποχή) θάλεγε κανείς πως η φαντασιώσεις της δημοκρατίας έχουν τελικώς εκπνεύσει. Πρυτανεύει η αυτάρεσκη επάρκεια των «ιδιωτών». Το «κοινό καλό» του Ρουσσώ αποδεσμεύεται από τη «γενική βούληση». Το πρώτο είναι αναπτυξιακά δεδομένο, ενώ το δεύτερο εμφανίζεται πολιτικά περιττό.

Επιτέλους λοιπόν, μετά από δύομισι σχεδόν αιώνες, το «κοινωνικό συμβόλαιο» λειτουργεί ως προσχηματικός μύθος. Το καλό είναι αυτονόητο, η δημοκρατία μας προφυλάσσει από τα χείριστα, η ιδιωτική ζωή μας προσφέρει τις σωστές απολαύσεις. Μαζί με την ιστορία λοιπόν, η δημοκρατία και η πολιτική σκέψη μπορούν να σταματήσουν να εξελίσσονται. Στη θέση της προόδου, αναπτυσσόμαστε.

Απρόσμενα λοιπόν, το φιλελεύθερο σύνθημα επέστρεψε ακάθεκτο. *Laisser faire, laisser passer, le monde va de lui meme*. Η τουλάχιστον *se developpe de lui meme*.

Εδώ ακριβώς εντοπίζεται σύμφωνα με αυτά ο τρίτος μείζων αξιακός κίνδυνος. Πέρα από το περιεχόμενο των κοινωνικών επιλογών, επηρεάζεται αποφασιστικά και η διαδικασία του επιλέγειν, ο πολιτικός στίβος, ως προνομιακό πεδίο επίλυσης των συγκρούσεων φαίνεται να έχει συρρικνωθεί. Και με αυτήν ακριβώς την έννοια, μια από τις απρόβλεπτες αξιακές συνέπειες της αναπτυξιακής πρωτοκαθεδρίας συνιστάται στην αποδυνάμωση της δημοκρατικής πολιτικής αντιπαράθεσης. Η ουσιαστική δημοκρατία βρίσκεται σε κίνδυνο.

Συνοψίζω.

Η αξιακή κατίσχυση του ιδεολογήματος της ανάπτυξης προσκρούει σε τρεις κυρίως αξιακές επιφυλάξεις ή *αντι-αξίες*.

Στην άκριτη και βλαβερή καταστροφή του οικοσυστήματος που όχι μόνο βλάπτει τον άνθρωπο αλλά και τον στερεί από μια από τις πιο σημαντικές πηγές της ελεύθερης χαράς και έμπνευσής του.

Στην προβολή της οικουμενικής συμμετοχής των ανθρώπων στα αγαθά της προόδου και την συνακόλουθη υποχώρηση των αξιών της κοινωνικής δικαιοσύνης και

της ισότητας.

Αυτοί είναι οι αξιακοί λόγοι που επιτάσσουν την άμεση επιστροφή του κοινωνικού και πολιτικού προβληματισμού γύρω από τους όρους και τις κατευθύνσεις της ανάπτυξης ως προόδου.

Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι η ιδέα της ανάπτυξης πρέπει να απορριφθεί. Αντίθετα, είναι θεμελιώδους σημασίας. Αρκεί να προωθείται υπό όρους.

Δεν αρκεί δε να είναι *αειφόρος*, πρέπει ταυτοχρόνως να είναι *κοινωνικά ισόρροπη και δημοκρατική*.

Σε καμία περίπτωση η ποσοτική ανάπτυξη δεν μπορεί να θεωρείται τεκμήριο ποιοτικής προόδου. Πρέπει εν πάσει περιπτώσει

- να διασώζει τις πηγές του υλικού πλούτου,
- να διαχέει τα θετικά αποτελέσματά της σε όλους και σε όλες τις χώρες,
- να ελέγχεται και να αποφασίζεται δημοκρατικά με συμμετοχή του λαού και των λαών.

Ευχολόγιο; Ναι, βεβαίως, αν θεωρήσουμε ότι η ουτοπία είναι αδύνατη. Αλλά η συνδρομή αυτών των όρων είναι αναγκαία προϋπόθεση για την εξέλιξη της συλλογικής ελευθερίας σε μια εποχή που δοκιμάζεται μέσα ακριβώς από την καλπάζουσα εξέλιξη της τεχνολογίας.

Αυτό δε σημαίνει ότι εκείνο που πρέπει να επιστρέψει είναι η πολιτική ως ύπατη λειτουργία του μη ιδιώτη πολίτη και ως κατ' εξοχήν πεδίο συζήτησης και δοκιμασίας των αφετηριακών αξιακών αρχών που διέπουν την κοινωνική συνύπαρξη.

Γνωρίζουμε βέβαια όλοι τις τραγωδίες και τις εκατόμβες που προκλήθηκαν από την πολιτική και στο όνομα της πολιτικής, όπως άλλες είχαν προκληθεί από τη θρησκεία και στο όνομα της θρησκείας. Αυτή η γνώση δε είναι ίσως και ο κύριος λόγος της υποχώρησης της πολιτικής αξιοπιστίας.

Ακόμα πιο τραγικό όμως θα ήταν εάν η πολιτική, ελεγχόμενη δημοκρατικά ως προς την τάση της οποιασδήποτε εξουσίας να καταχράται των πάντων, δεν επέστρεφε. Εάν δηλαδή παρέμενε εσαεί καθημαγμένη στο περιθώριο, στο οποίο την οδηγούν εκείνοι που την φοβούνται για τους δικούς τους ιδιοτελείς λόγους, εκείνοι δηλαδή που φοβούνται τις κριτικές πλειοψηφίες ως επικίνδυνες για τα συμφέροντά τους μάζες. Διότι μόνο η πολιτική μπορεί να διαπραγματεύεται τις αξιακές προτιμήσεις με τον εαυτό της, δηλαδή με τους ελεύθερους πολίτες που εκτρέφει η κοινωνία. Γι' αυτό ακριβώς πριν συζητήσουμε για ανάπτυξη, ας συζητήσουμε πρώτα και πάλι για *πολιτική*.

Το κείμενο αποδίδει εισήγηση στο πλαίσιο του σεμιναρίου του Δ.Π.Μ.Σ. του Ε.Μ.Π. «Περιβάλλον και Ανάπτυξη».